 <https://doi.org/10.30563/turklad.1281395>

İntihal / Plagiarism

This article was checked by

programında bu makale taranmıştır

Makale Bilgisi / Article information

Makale Türü / Article types : Araştırma Makalesi / Research article
Geliş Tarihi / Received date : 11.04.2023
Kabul Tarihi / Accepted date : 07.12.2023
Yayın Tarihi / Date published : 20.12.2023

Atıf / Citation

Muhitdinova, B. (2023). Tarikatta Veraset ("Nazmu's-Silsile" Adlı Eser Örneğinde). *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi / International Journal of Turkic Dialects (TÜRK LAD)*. 7. Cilt, 2. Sayı, 261-272.

TARİKATTA VERASET
("Nazmu's-Silsile" Adlı Eser Örneğinde)
Succession in tariqa (in the example of the work "nazmu's-silsile")
BADIA MUHITDINOVA¹

Öz

XIX. yüzyılın ikinci yarısı ile XX. yüzyılın başlarında yaşamış bilim adamı Seyidahmed Vesli Semerkandî'nin "Nazmu's-silsile" adlı eseri, içerik açısından felsefi-teolojik, manevî-egitimsel ve ahlakî-egitimsel konuları kapsamaktadır. Bu nedenle onun çalışması zamanımız için büyük önem taşımaktadır. Daha sonraki yıllarda tasavvuf konulu pek çok eserde tasavvuf şeyhlerinin hayatı ve faaliyetlerini konu alan tarihi eserler araştırılıp tahlil edilse de, tasavvuf ilminin gelişmesi, öncesi ve sonrası, dönemlerin birbirine bağlandığı sistemsel şekilde ele alınmadı ve tasavvuf zincirlerinin bütüncül bir çalışması yapılmadı. "Nazmu's-silsile" adlı eser, bu alanda araştırma yapmak için uygun bir fırsat olarak hizmet edecektir.

Bu makalede, "Nazmu's-silsile" eserinin yanı sıra başta Maveraünnehir olmak üzere tüm Turan diyarının derin ilmiyle aydınlanmış, yüksek ahlaklı ve yüksek mertebeli, kâmil insanların pirlük müridlik (üstadlık şakirtlik) bağları bağlamında tarikatta veraset gelenekleri hususunda ayrıntılı bilgiler verilmektedir. "Nazmu's-silsile" eserindeki felsefi-ilahî, manevî-egitimsel, ahlakî-egitimsel konular da analiz edilmektedir. Ayrıca Nakşibendilik silsilesinin temsilcilerinin hayatlarının anlatılmasının yanı sıra, onlar hakkında tarihî bilgiler, tasavvuftaki payları ve tarikat şubeleri anlatılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Nazmu's-Silsile, Tarikat, Veraset, Nakşibendiye Tarikati

¹ Doç. Dr., Öğretim Üyesi, Şeraf Reşidov adına Semerkand Devlet Üniversitesi, Semerkand / ÖZBEKİSTAN.

El-mek: badeamuhitdinova1978@gmail.com

 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9281-1190>

Abstract

The work named "Nazmu's-silsile" by the scientist Seyidahmed Vesli Semerkandî, who lived in the second half of the 19th century and the beginning of the 20th century, covers philosophical-theological, spiritual-educational and moral-educational issues in terms of content. Therefore, his work has great importance for our time. Although historical works on the life and activities of Sufi sheikhs were researched and analyzed in many works on Sufism in the following years, the development of Sufism, before and after, was not discussed systematically in which the periods were connected to each other, and a holistic study of Sufism chains was not carried out. The work "Nazmus-silsila" served as a convenient opportunity for research in this area.

In this article, detailed information is given about the traditions of inheritance in the sect, in the context of the "Nazmu's-silsile" work, as well as the ties of the pir-murids (teachers-apprenticeship) of highly moral and high-ranking, perfect people who were enlightened by the deep knowledge of the entire Turanian land, especially Transoxiana. Philosophical-divine, spiritual-educational, moral-educational issues in the work "Nazmu's-silsile" were also analyzed. In addition to describing the lives of the representatives of the Naqshbandi order, historical information about them, their share in Sufism and the branches of the sect were explained.

Keywords: Nazmu's-Silsile, Tariqa, Succession, The Tariqa of Naqshbandi

1. Giriş

Tüm eserlerinin kutsal İslam dini için cihaddan ibaret olduğunu ifade eden Hazret-i Nizamüddin Emir Ali Şîr Nevai, Sultan Hüseyin Mirza'nın çocuklarından Şehzade Şah Garib Mirza'ya ithaf ettiği başyapıtlarından biri olan "Ferhad ve Şirin" in 53. faslında şöyle yazmıştır:

*Guzar qil har necha ilm o 'lsa hosil,
Chu din ilmiga etsang ayla manzil
Shah uldurkim, shiori ilmi dindur,
Nedinkim ilmi din ilmu'l-yaqindur.
Ulum ichra o 'qusang yuz tuman fasl,
Tamomi far'u, din ilmi erur asl.
Bu din ilmiki xamam qildi tahrir.
Erur fiqhu so 'ngra hadisu so 'ngra tafsir...*

(Navoiy, 1991:512)

"Bütün ilimleri öğrenmek güzeldir, ilim nurdur. Ama asıl bilim din bilimidir. Adil bir şah olma niyetindeysen, fikhî, Hz. Muhammed'in hadislerini ve Kur'an-ı Kerim'in tefsirlerini tefsilatlıca öğren". Bu satırlar, Hazret'in derin sufi dünya görüşlerine ve bu temelde yaşadığı yaşam tarzına işaret etmektedir. Bu ise tasadüfî bir durum değildir. Büyük şair İslam'ın mahiyetinde insan severlik, kâmil insan ve kâmil beşerî cemiyet terbiyesine hizmet eden ilm olduğu için de kendisinin bütün felsefî ilgilerinin anahtarını din ilminde aramıştır.

Erişkinliğe kadar kâmil bir insan yetiştirme meselesinin İslam'ın teşvik ettiği ana fikirlerden biri olduğu ve insan toplumları tarihinde mükemmel çözümünü ancak bu dinde bulduğu bilinmektedir. Çünkü İslam dini, kendisini kabul eden tüm müminleri güzel ahlaklı, bilgili ve en yüksek insani vasıflara sahip olmaya davet etmektedir. "Mü'min" kelimesinin sözlük anlamı da güven duygusu uyandıran, koruyan, gözeten, sadece emniyeti ve iyiliği düşünen insan demektir.

2. Ana Bölüm

8. yüzyıldan itibaren İslam'ın yayıldığı tüm Doğu ülkelerinde tasavvufun dinî-felsefi öğretileri de insan tefekkürü ve sosyal kalkınma aşamalarına bağlı hâlde çeşitli şekillerde gelişen toplulukların sosyal, siyasi hayatın gelişmesinde dinin etkisi olmuştur. Tasavvuf kendi devri için yenilik olan tanrı, insan ve kainat uygunluğunun simgesi olan hakikat ve güzellik dünyasını keşfetti. Büyük mutasavvıf Molla Câmî ve Şeyh Kemalüddin Abdurazzak el-Kaşî, tasniflerinden birine "Bismillâh eyyi-insani'l-kamil" Allah, kâmil insanın kalbinde tecelli eder. Mükemmel bir insan "Allah'ın adıdır" diye açıklarlar. Tasavvufun teorik temelini oluşturan varlık talimatına göre, Tanrı, dünyanın dışında var olan bir sebep veya evrenin dışında gizemli bir güç olmaktan çıkar. Bunda, Tanrı tüm evrenle sıkı bağlantılıdır. Öyleyse, Tanrı'yı bilmek, tüm dünyanın özünü anlamaya çalışmak demektir. Bu tür çabalar ise her bireyin ahlaki ve eğitimsel olgunluğu üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir. Müslüman rönesansının aktif gelişimi sırasında Orta Asya, Yakın Doğu ve Orta Doğu ülkelerinde yaygın olan ve zamanına göre ileri bir hareket olan Nakşibendilik tarikatı, tasavvuftaki asketizmi, yani terk-i dünyacılığı keskin bir şekilde reddetmiştir. Ona göre insan, fiziksel ihtiyaçlarını karşılamakla tam mutluluğa ulaşamaz. Çünkü bu tür ihtiyaçlar sonsuzdur. İnsan için asıl mutluluk kaynağı onun manevî dünyasıdır. İnsan, ruhunu besleyerek ve mükemmelleştirerek kendi vücudunun çirkin taleplerinden ve onu bir örümcek ağı gibi saran nefsin zorbalığından kurtulur.

Nakşibendi tarikatının hayatsever öğretilerine göre, Allah'ın kendisine helal bir nimet olarak verdiği tüm dünya nimetlerinin akılcı kullanımı yanında, kişinin manevî dünyasını zenginleştirmek için de sürekli çaba sarf etmesi gerekir. Bu öğretinin temelinde دست بکار و بیار Dest be-kâr, dil be-yâr "El işte, gönül sevgilide" şiarı bulunmaktadır. Bu nedenle 14. yüzyıldan itibaren bu düzenin insani özünü derinden kavrayan devrin ileri görüşlü insanları, bilimsel, yaratıcı ve sosyal-politik faaliyetlerini bu bilimin temellerini ilerletme ve onun aracılığıyla toplumu eğitime çalışmalarına adanmıştır.

19. yüzyılın ikinci yarısı ile 20. yüzyılın başlarının Özbek halkının sanatsal düşünce tarihinde özel bir aşama olduğu bilinmektedir. Zira bu dönem edebî ilişkilerin kapsamının genişlediği, yeni sanat biçimleri ve niteliklerinin keşfedildiği, sosyal-tasavvufî yönün gelişmesi için sağlam bir zeminin hazırlandığı, pek çok seçkin âlim ve olgun söz ustalarının ortaya çıktığı bir dönem olmuştur. Bu âlimlerden biri de hiç şüphesiz Seyidahmed Vesli'dir.

19. yüzyılın ikinci yarısı ile 20. yüzyılın başında yaşamış olan yazar ve şair Seyidahmed Vesli Semerkandî'nin tahlil etmek istediğimiz "Nazmu's-silsile" adlı eserinde İlahî düşüncenin müteffekirleri olan bu inançlardaki Doğulu düşünürlerin ardılığı anlatılmaktadır.

Seyidahmed Vesli Semerkandî büyük bir yazardı. "Nazm us-silsile" adlı eserini Farsça-Tacikçe yazmıştır. Hicri 1330 ile Miladi 1912 yılları arasında manzum olarak yazılan bu eser, edebiyatımızın ve tarihimizin gelişmesinde ayrı bir yere sahiptir. Eser H 1331 (M 1913) yıllarında Taşkent'te neşredilmiş olup tarikatın lideri Urgutlu Şeyh Eşan-i Velihan'a ithaf edilmiştir. Toplam 386 beyitten oluşan ve Hazreti Eşan-i Velihan'ın nesebini anlatan eserin Arapça nesir versiyonu da bulunmaktadır.

Eser hakkında şunu belirtmek gerekir ki, şairin eserini yazmaktaki amacı sadece Nakşibendiye silsilesinin temsilcilerinin hayatlarına ışık tutmak, onlar hakkında bazı tarihî bilgiler vermek değil, aynı zamanda tasavvuf ile mezhepler zinciri arasındaki ilişkiyi de anlatmaktır. Buradaki "silsile", esere konu olan şahsiyetlerin ataları ve torunları arasındaki soy bağı (halkalarını) değil, yol (tarikat) halkalarını ifade etmektedir. Bahsedilen zincir, Hazret-i Eşan-i Şeyh'in zahiri-fiziksel ataları ve torunları değil, içsel, yani manevî atalar ve torunlardır. Hazretin zürriyetinden gelenler, o zat-ı şerif'in zahiri, maddî ve fânî hayatlarının ardılları ise, müridleri ve şakirtleri de, bâtinî mânevî ve ebedî hayatının halefleridir. Tarikat kurallarına göre müşdidin çocukları, ancak pirlерinin elini uzatıp irşad almak şartıyla tarikata girebilirler. Örnek olarak "Nazmu's-silsile"ye müracaat etmek mümkün. Eserde gösterildiği üzere Hazret-i Ebu Bekr-i Sıddık'ın (r.a.) çocukları İmam Kasım ibn Ebu Bekr Sıddık (r.a.) tarikat silsilesine

Resulullah (s.a.v.) ehli ashaplarından olmuş Selman-ı Farisi (r.a.) irşadları vasıtasıyla girmişleridir:

*Hazrati Qosim, ki bo Siddiq pur,
Dosht andar suhbat Salmon huzur.
Nur az Salmon ba so'i o' guzasht,
Chun padar z-on nur ayni nur gasht.
Vahdati Haqro, ki mustag'raq bishud,
Nuri chashmi jumla ahli haq bishud...* (Samarqandiy, 1913:10)

*(Hz. Kasım, Ebu Bekir'in oğluydu.
Sohbetlere Selman da müşerref oldu.
Selman'dan ona nur (ilişki) geçti,
O babası gibi nur kaynağına dönüştü.
Hakk vahdetine kamil oldu,
Ehli hakkın göz nuruna dönüştü).*

Eser şartlı olarak iki bölüme ayrılabilir. Birinci bölüm Bahauddin Nakşibend'e kadar olan şeyhler silsilesini içerirken, ikinci bölüm Nakşibend'den sonraki şahsiyetler hakkında bilgi vermektedir.

Vasli, Nakşibendi yolu silseselinin Hoca Bahauddin Muhammedi Buhari - Hocai Nakşibendi ile başlamasına rağmen, bu mezhebin kendisinin Bayezid Bistami, Ebulhasan Harakani, Şeyh Hoca Ali Farmedi ve Hoca Yusuf-ı Hemedani'ye kadar gittiğini belirtir. Eser muellifi Hacegan silsilesini Hazret-i Resul-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellemden başlayarak, Ebu Bekr-i Sıddık, Ebu Cafer-i Sadık ve Selman-ı Farisi gibi, tasavvuf yoluna girenleri tek tek söylemektedir. Eserde Semerkandi, şeyhin tarikatına bağlı 30 büzürgvar² şahsiyetten bahsetmekte ve bunların kendine has özelliklerini anlatmaktadır. Bu şeyhlerin çoğu, Mavereünnehr'in büyük sufileri arasındadır. Eserde müellif, mürşidi Eşhoni Velihan'in mezhepler silsilesini de anlatmaktadır.

“Nazmu's-silsile”, yapısı ve sanatsal üslubu bakımından eşsiz bir eserdir. O ne kasidedir, ne menakibdir, ne de halattur. Mesnevi nazım biçiminde yazılmıştır. Klasik edebiyat geleneğine göre eser övgü ve methiyeyle başlar. Gelenekte eserin konusu ve muhtevası ve muhtevası ne olursa olsun fatihat-u'l-kitab tam da bunu gerektirmektedir. Eserin ruhu, müellifin dünya görüşü, dini inançları, evrensel insani vasıfları takdiri, insan asaleti ve saflık arayışı hakkında tam bilgi vermektedir. İslam'ın önde gelen propagandacısı olan Seyidahmed Vesli, ömrünü İslam'ın emirleri dahilinde mükemmel bir toplum inşa etmeye adanmıştır. Mezhep açısından Hanefi mezhebine bağlıdır. Meselâ, Hanefi mezhebinin imamı ünlü İslam hukukçusu Ebu Hanife Numan ibn Sabit'e ithafen “El-Kalomu'l-afham fi Manoqibi İmami A'zam” adlı tercüme eserinde şunları yazar:

*Yüz şükür ki bizleri müslüman etti,
Peygambere muti-i ferman etti.
Ahkamına çok iyi işler yapmak için,
Lüftüyle tabi Nomon etti.
(Samarqandiy, 1991: 3)*

² Büyük, saygıdeğer, ulu (kimse).

Şairin sağlam inancına göre ilim, bilhassa İslâmî ilim, halkına değer verir. O padişahlardan bile daha iyidir. Çünkü padişah tebaasına emir verir ama âlimlerin tavsiyesi ile çalışır. "*Qur'oni majidda bordurki, - diye yazmıştır Vasfi, - "Ati'uv-l-Loha va ati'uv-r-Rasula va uliya-l-amr mankum". "Uliyu-l-amr"dan murod ulamotururlar, - ya'ni:- Itoat qilinglar Tangri taolog'a va aning payg'ambarig'a va ulamog'a Ilm o'z ahlig'a beazl podshohlikdur. Emdi ilmning dinga keraklik miqdorini o'rganmak farzi aynturur va andin ortuq miqdorini boshqalarning manfaati uchun o'rganmak farzi kifoyadur. Qalb ilmi ila fiqh'a mutabahhir va fatvo beruvchi bo'lmak mahubdur*" (Samarqandiy, 1991:57). İşte bu bakış açısıyla şair, ilim ehline son derece hürmet eder, gönülden imanının neticesi olarak "Nazmu's-silsile" eseri cihan yüzünü görür.

"Nazmu's-silsile" adlı eserin adının da derin bir anlamı vardır. Yazar, devlet bilimi (ruh bilimi, tasavvuf bilimi) dahil olmak üzere bilimi bir nur olarak tasavvur eder. Ve bu ışık kendi kendine yaratılmaz, pirden muride ardışık olarak geçer. Bu ışığın kaynağı Hakk Tealadır. Yani bilginin nuru Hak nurudur. Şair Halfa ibn Eyyub Hazretlerinin düşüncelerinden nakleder ve şöyle der: "...ilm Allohu taolo tarifi quddusidan Muhammad mustafo Sallolohu alayhi Vasallamg'a keldi. So'ngra ul zoti nubuvvat samotdan ashobi kiromg'a o'tdi. So'ngra sahobai kiromdan tobi'yni izomg'a o'tdi. So'ngra alardan Imomi A'zam rahmatullohi alayhi birla shogirdlarig'a o'tub ravnaq topmoqdadir" (Samarqandiy, 1991:27).

Şair, "Nazmu's-silsile"de bu düşüncelerini olabildiğince olgun ve belîğ bir şekilde ifade etmeye çalışır. Mesela Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in sıfatlarından bahsederken şöyle yazar:

Sinaash shud markazi nuri Iloh,

Peshi o' ravshan zi mohi to ba Moh....

Har ki bo in zikr mustag'raq bishud,

Maljau ma'voi nuri Haq bishud (Samarqandiy, 1913:5)

O'nun (Peygamber s.a.v) göğsü Allah nurunun merkezi oldu.

Ondan önce, suyun altından aya bir parlak vardı (yani, yer ve göğün sırları açığa çıktı).

Kim bu tür zikirle meşgul olursa,

Hakikat nuru kalbinde yaşar).

Şairin görüşüne göre, kendi zamanına kadar ulaşan bu saf ilimler zincirinin büyük bir bölümünü Nakşibendi tarikatının temsilcileri oluşturmaktadır. Eserde şair, bu görüşünü bilimsel ve tarihsel bir bakış açısıyla haklı çıkarmaya çalışır. Geleneksel tesbih ve takdislerden sonra "Sebebi Te'lif" yani kitabın yazılma sebepleri anlatılır.

Yazar, Nakşibendi tarikatına resmen katılan, pire elini uzatan ehillerdendir. Bu tarikatın gereklerine göre şairin her nefesi, hatta nefes alıp vermesi arasındaki süre bile Allah'ı anmakla geçmelidir. Dolayısıyla insanın başına ne iş gelirse gelsin, Hakk'ın yardım ve desteğiyle, onun emriyle olur. "Nazmu's-silsile" gibi bir eser yazma niyeti de Cenâb-ı Hakk'ın lütfuyla, birdenbire, mucizevi bir şekilde meydana geldi. Yani ilahi lütuf ona bahşedilmiş ve şairin kalbi bir nefeste lütuf ve sevinçle dolmuş ve Allah'ın azameti tüm mükemmelliğiyle gözlerinin önünde belirmiştir.

Yak shabe budam ba sad jo'shu xuro'sh,

Dar dilam shavqi muhabbat kard jo'sh.

Sinaam shud maskani fayzu surur,

Az darunam kulfatu ando'h dur.

Menamudam fikrhoi shoygon,

*Rext mehri xoşagonam dar nihon.
 Nisbati «piram» ba xotir merasid,
 Rabti nisbat bo dilam to shud shadid.
 YOdam omad jumla pironi tariq,
 Gashtam andar bahri andesha g'ariq.
 Nisbati «piram» musalsal menamud,
 Z-ibtido to intiho bal menamud.
 Xostam to nazm sozam silsile,
 Hosilam gardad savobi chil chila (Samarqandiy, 1913:5).*

*(Bir akşam yüz ilham ile doldum taşım oturduğumda,
 Gönlümde muhabbet şevki kaynaydı.
 Gönlüm feyz ile neş'e meskenine dönüştü.
 İnmden külfeti gam uzaklaştı.
 Şahlere laik fikrler eylerdim,
 Dilime hoca-i danaların mehri konuldu.
 Pirimin "nisbeti" aklıma geldi,
 Nisbet ipleri gönlüme bağlanar idi.
 Tarikatın tüm ipleri aklıma gelip,
 Fikr-u endişe denizine gark oldum.
 Pirimin nisbeti baştan sona,
 Zencir gibi gözlerime göründü.
 Kırk günlük helvetin sevabı oluştuğu için,
 "Silsilesini" nazma aktarmak istedim).*

Şair, eserini piri müşidi Hazret-i Eşan-i Velihan Urguti'nin iç münasebetleri silsilesinin tasvirine vakfederken, âlemlerin Rabbinin bu pak kulundan içtenlikle hayırlar diler ve pirin feyzü bereketiyle saâdete kavuşmayı diler. Ne de olsa tarikatın gereklerinden biri de salikin rızasını ve onayını almaktır. Nakşibendiye tarikatının meşhur vekillerinden Hazret-i Hoca Ahrari Veli "Validiye" eserinde bu hususta durup, Hak tealanın kendisi ve has kulları yardımına sezavar olamayan salik eğer melek sıfatında olsa dahi emel defterini kara olarak eline alır, diye yazmaktadır:

*Beinoyoti haqqu Xosi Haq,
 Gar malakdur qoradur anga varaq (Bobur, 1966:187)*

Bu noktada bir düşünceyi eklemeyi gerekli gördük. Tasavvuf tarihinde, özellikle Nakşibendiye'de, zor bir durumla karşılaşıldığında Allah'tan yardım istenip, onun ruhuna başvurulduğuna dair pek çok örnek vardır. Yukarıda "Validiye" adlı eserin tercümesi Zahiriddin Muhammed Babür'e ait olup, şair bu eseri Timurluların ünlü müşidi Hoca Ahrari Veli'den, samimiyetle Türkçeye tercüme ettiği için 1900'lerde ağır bir hastalığı kolaylıkla yenmiştir. Kısa bir süre sonra iyileşir ve yardım için yalvarır. Şair, Allah'ın lütfu ve büyük yardımıyla bir ay kırk gün süren ağrıdan üç günde kurtulur. Buna benzer pek çok örnek vardır.

Şair, Nakşibendi tarikatının kâmil mürşidi olan "Harabat ehl-i piri" Hazret-i Eşan'ı ümit eder ve parlak güneşin bir zerresi ile kutsanmayı diler. Çünkü bu dua sayesinde şair yüce amacına ulaşabilmektedir:

*Yak duoe hamchu Zunnunam kunad,
Sinaro az fayz mashhunam kunad.
Garchi xud zishtam du'o doram umed,
K-az du'oi neki o' gardam sa'id.
Chun du'oe, ki hamon Zunnun kard,
Holati on qavm digargun kard.
Mustahiqam bo du'o chun on guruh,
Baski doram jurmhoi ko'h-ko'h...
Garchi Vasliy dur az vaslash mudom,
Lek dorad dar dil ixlosi tamom* (Samarqandiy, 1913:42-43).

*(Zunnun gibi bir dua ile,
Sinemi feyiz nuruyla doldursa.
Men nadan (günahkâr) dua umut ederim,
Onun dua-i nekiyle şayetki saadete yetişsem.
Zunnun'un duası gibidir duası,
Bir kavmin halini değiştirdi.
O kavım gibi dua almaya layikim,
Çünkü benim de günahlarım dağ-dağ.
Meğerse Vesli (Kendi piri) vesliden uzak olsa da lakin kalbinde gerçek ihlası var.)*

Eserde Hz. Muhammed Mustafa'dan (a.s.) başlayarak Vesli'nin son mutasavvıfına kadar her bir halkanın mükemmel bir tasviri verilmektedir. Silsile'nin ilk halkası, Hazret-i Peygamber aleyhisselamdır. Sonraki halkaları de bu asil niteliklerle karakterize edilmektedir. Zira Peygamberimizin (s.a.v.), müminlerin erdemlerini tamamlamak için gönderildiğini vurgulamaktadır. Ancak faziletlerini kemale erdirmiş ve hikmet mertebesine ulaşmış bir mutasavvıf zincirin halkası olabilir. Türk tasavvuf ve edebiyatının önemli temsilcilerinden biri olan Sultanu'l-Arifin Hoca Ahmed Yesevi, tasavvuf uygulamalarına ithaf ettiği "Fakirnâme" adlı eserinde, bir mutasavvıfta bulunan vasıfların her bir peygamberin önde gelen vasıfları olduğunu anlatmıştır. Örneğin: "Fakirlik mekâmi sekiz türdür: önce-tevbe durur, ibadet durur, muhabbet durur, şükür durur, rıza durur, zuht durur, ariflik durur. Önce tevbe Hazret-i Adem aleyhisselamdan kaldı, abidlik Hazret-i İdris (a.)'ten kaldı, şükür ve muhabbet Hazret-i İbrahim(a.)'den kaldı, sabır Hazret-i Eyyub (a.)'dan kaldı, rızalık Hazret-i Musa (a.)'dan kaldı, zahitlik Hazret-i İsa (a.)'dan kaldı, Ariflik Hazret-i Muhammed Mustafa (s.a.v.)'dan kaldı", - demiş (Yassaviy, 1991:17).

Örneğin eserin Hoca Ubeydullah Ahrar Veli'nin haklarıyla ilgili bölümünde müellif bu mübarek zat hakkındaki bilgileri anlatmakta ve 15. yüzyılın en büyük mutasavvıf ve dinî şahsiyeti Mavereünnehr ile Horasan'nın imajını sanatsal bir bütünlük içinde ve mükemmel bir yolla resmetmektedir. Eserde mürşidin tarihî imajı oluşturulmakta ve faaliyetinin yönlerine dikkat edilmektedir. Sonuç olarak,

*To dilash shud mushtag‘il bo ismi zot,
Ravshanash gardid sirri koinot...
Bud uvaysi on shahi olinasab,
Xoja Ahrari Valiyash shud laqab.
On ki andar dahr shahanshoh bud,
CHun Sulaymon sohibi xirgoh bud.
Dod Haq bo o‘ muallo izzu joh,
Kamtarin farmonbarash shud mehru moh...*(Samarqandiy, 1913: 22).

(Onun gönlü ismi zatına meşgül olduktan sonra

Kainat sırları ona aşikar oldu.

O soylu şah Veysel idi.

Hoca Ahrar Veli mahlasına layık oldu

Aleme şahların şahı olan zat

Süleyman gibi saray (köşk) sahibi idi.

Hak teala ona ulu bertebeler nesib etti.

Ay ile güneş de onun kemterin ferman-berdarı idi.

Vasli, eşsiz şiirsel hikâyesinde Hoca Ahrari Veli'nin Üveysli olduğu gerçeğinden bahseder, aynen bu olay o zatın da "Ahrar" - saf hem de "Veli" - ihtiyatlı, olayları öngören ve tahmin eden nitelikleri gösterdiği sonucuna varır. Yani velayet o yüce zatda bu rüya vak'asıyla başlamıştı. Bilhassa Hz. Hoca'nın kendisi bu hikâyeyi şöyle anlatmaktadır: "...Ben gençken, Hazret-i Şeyh Ebu Bekir Kaffal Şaşi'nin nurlu türbelerine gittiğimde rüyamda Hazret-i İsa'yı gördüm. Hazret-i İsa dedi ki: merak etme, biz senin terbiyeni hallettik. Bazı insanlardan rüyamın tabirini istedim. Dediler ki: Rüyanı sağlıklı olacaksın diye yorumluyoruz. Bu yoruma katılmadım. Onlara dedim ki: Yorumunuzu beğenmedim. Ben farklı yorumlayacağım: Hazret-i İsa, uyanış ve dirilişin alametidir. Herhangi bir aziz, uyanış ve diriliş niteliklerine sahipse, buna İsevi meşreb denir. Nasıl ki Hazret-i İsa benim terbiyemi eline aldıysa, ben de ölü kalpleri diriltme vasfına sahip olacağım. Kısa süre sonra söylediklerim iki kez doğrulandı; çok kişi beğendi" (Valixo'jaye, 1992:45).

Şair, Hoca'nın içsel niteliklerini özel bir takdirle anlatır:

*Garchi molash besh meshud zud-zud,
Dar dilash yak zarra mehri o‘ nabud.
Baski doim bud dar zikri xudo,
Forig‘ az mehri tamomi mosivo* (Samarqandiy, 1913:23).

(Gerçi mal mülkü çabuk çabuk çoğalsa da,

Gönlünde onların zerre kadar mehri (hevesi) yok idi.

Masivanın mehriden fariğ olup,

Daima Hak zikrine meşgül idi).

Aynı şu feziletler nedeniyle Hoca kendi döneminin en yüksek mertebeli kişisine dönüştü:

Azlu nasbi podshohoni jahon,

Bud bo on qutb ul-aqtobi zamon.

Az hidoyat kard obod olame,

V-az karomat soxt dilshod olame (Samarqandiy, 1913:23).

(Padişahları tahtından indirip ve şah olarak seçmek,

Zamanın Kutb-u aktaplerinin işi idi.

Hidayetle alemi abat etti,

Kerametle çok kişini şad etti).

Yazar, Hz. Eşan'ın piri müşidi Mevlana Mir Muhammed İbrahim Bey'e (k.s.) ithaf edilen "Nuri nisbet" zincirinin halkasında yeni tarihi ve biyografik bilgiler vermeye çalışmaktadır. Örneğin Şeyh İbrahim Kur'an-ı Kerim'in En'am Suresi'nin 76. ayetini, sürekli okumanın iyi olduğunu ekler. Bu ayet "*Ben (Ay ve güneş gibi) batanları sevmem.*" manasına gelmektedir. Şair, bu muhterem zatın padişaha eşit derecede lütufta bulunduğunu, kendisinin ise dünya ve ahiret dertlerinden kurtulduğunu ve hakikati arayan ruhani bir insan olduğunu ifade eder. Bir oda yaptırarak Hakk'ın zikrine daldı, der şair, kendini yalnız Hak zikrine verdi. Bu nedenle de:

Shud Samarqand az fuyuzash jannate,

Xud vujudı o' muallo ne'mate (Samarqandiy, 1913:23).

(Semerkand onun feyziyle bihişt oldu,

Onun varlığı ise bükük bir nimettir).

Şeyhin bir diğer vasfı da, kendisine gelen her hidayet talebindeki müridi kabul etmemesiydi. Ancak, çok çalışmakla imtihan edilmiş, riyazet okuyarak kemâle ermiş bir talebe, tam bir şekilde mürid olabilirdi:

Shud muridash az kamoli ishtiyok,

Har kase k-o' dar riyozat bud toq (Samarqandiy, 1913:23).

(Riyazette yegane olan her kimse,

Kemal-i iştiyak (dolu irade ve istek) ile ona murid olurdu).

Hakikat zikrine müptela olan şeyhin gönüllerindeki mübarek nur, kendileri gibi takva, şeref ve hürmet bakımından yegâne olan Hazret-i Eşan Velihan'a, müritlerine intikal eder.

Herhangi bir mezhebin yapısal meselelerinde, örneğin mutasavvıfların ölümlü ve fani olmaları gibi bazı farklılıklar olduğu tasavvuf literatüründen bilinmektedir. Örneğin "Nazmu's-silsile"de anlatıldığı gibi aynı silsilenin insanları olan şeyhler, en yüksek gayeye ulaşmak için farklı, bazen çok çelişkili yöntemler seçmişlerdir. Örneğin zikir açısından zikir-i cehriyye ve zikir-i hafiyye örnek olarak verilebilir. Zikir-i hafi, sufilerin eserlerinde Bahauddin Nakşibend'den önce de vardı. Nakşibendi mezhebinin 11 prensipi hakkında yorum yapan edebiyat bilgini N. Kamilov, diğer şeyhlerin yanı sıra şunu yazıyor: "*Cüneyd-i Bağdadi, tasavvuf tarihinde "sahv" – "uyanıklık" yolunu savunan ve Bayezid Bistami'ye göre bir mutasavvıf, nefsinin unutacak mertebeye erişmezse, yani mânevî bir terakkîde bulunursa, insanları ve dünyayı tamamen unutursa, Allah'ın zikrinde sarhoş olmazsa, fâni olamaz ve Hakikat yoluna ulaşamaz. Bu amaçla "Şükra" üyeleri sema toplantıları düzenlediler, çığına döndüler, kendilerini kaybettiler ve kıyafetlerini yırttılar. Cüneyd, dine aykırı olduğu ve insan şuuru ve düşüncesine baskı yaptığı için bu rivayeti yasaklamıştır. Aydınlanma nehri Sufi'nin içinden taşar ve dalgalar şiddetlenirken bile bilincini kaybetmemelidir ki, gerçeğin daha fazla sırrını keşfedip muhatabına versin... Cüneyd-i Bağdadi konseptiyle "Uyanıklık" Bahauddin'in bütün*

fikirlerine uygundu, şeriatın gereklerini yerine getirdi ve düşünce hikmetinin ortaya çıkmasına yardımcı oldu.” (Komilov, 2009:98).

Buradan hareketle bilim adamı, Vaslı'nın çalışmasında mantık hatası olduğu kanaatine varır. Bilim adamı N. Kamilov'un kitabından tekrar alıntı yapıyoruz: *“Bahauddin Nakşibend, Cüneyd-i Bağdadi'nin sülukunu teşvik etti, çünkü bu süluk imanın saflığını, sessiz ve barışçıl tasavvufu, şeriata dayalı yoksulluğu vaz ediyordu. Bu nedenle Vesli Semerkandi'nin “Nazmu's-silsile” adlı eserinde Nakşibendi dizisini Bayezid Bistami'ye bağlaması bir hata olarak değerlendirilmelidir. Öte yandan Nakşibendi sülukunu Cüneyd-i Bağdadi mezhebine bağlamak daha doğru görünüyor. Cüneyd gibi Nakşibend'in de diyaloga dayalı eğitime çok değer vermesi de bu durumu teyit etmektedir. Sohbet, gizli zikir eğitim yöntemi ve “encümen içinde halvet” gerekliliği ile uyumludur. Sohbet, cenneti ve zikri reddeder”* (Komilov N., 2009:99).

Yazar, “Nazmu's-silsile”de, tasavvuf temsilcilerinin “vahdet-i vücûd” yaratma, rivayetlerini birbirlerine aktarma, yani süluk açısından ardıllık değil, ilahi nur - İlahi tılsım, Yüce Allah'a sevginin bir sevgili yürekten diğerine aktarımını anlatmıştır. Kanaatimizce Vesli eserinde süluktan hiç bahsetmemiştir. Söz, saf aşkın kalpten kalbe geçen ışığını konu alıyor. Bu ilahi nur, Peygamber (s.a.v.) ile başladığına göre, o bir süluk değildi, bir mutasavvıf da değildi. Dolayısıyla bir mutasavvıfın bu aşk ateşini nasıl kabul edip tezahür ettireceği ona bağlıdır. N. Komilov'un yorumları mantıksal açıdan tam bir temele sahiptir ve doğrudur. Elbette Cüneyd Bağdadi'nin müridi olan bir mutasavvıf, onun irşadında olgunlaşırsa, Nakşibendiye'nin mahiyetini daha ortaya çıkmadan önce idrak edebilir ve onun temellerinin atılmasına hizmet edebilir. Ancak Bayezid Bistami'den ilahi nur alan mutasavvıfın süluk kanunlarını (yol töresini) uygulayarak müridlerine öğretmesi ve bu zincir sayesinde daha sonra zihinsel olarak daha mükemmel bir süluk modeline dönüşmesi de mümkündür. Yani Bayezid'den sonra dizinin beş halkı onun sülukunda olup (Bistami - Ebu Hasan Harakani - Mevlana Ali Farmedi - Mevlana - Yusuf Hemedani – Abdülhalik Gijdüvani), daha sonra bu süluk felsefi ve bilimsel açıdan olgunlaşmıştır. Nakşibendiliğin temel kaide ve usullerini de onun temsilcilerinden birinin (örneğin Abdülhalik Gijdüvani) yaratması ihtimali de vardır. Sadece tarihsel bir gerçek bu konuyu açıklığa kavuşturabilir. Örneğin Vesli Hazret-i Eşan adlı eserde “Bayazid meşreb” Bayezid'e benzer şekilde olarak tanımlanmaktadır: *“Ey Naqshband maslak, v-ey Boyazid mashrab, Zohir zi tu karomat, bohir zi tu xavoriq”*, ya'ni, pir sülukta Nakşibendi'yi takip eden, aşkın şarabından serhoşlukta ise Beyazıt misali ihtiraslı âşık” (Beyazıt “Allah” dediği zaman her tüyünün altından kan çıkar) bu manada anladık. Şair, sanatsal imge açısından paralellik sanatı aracılığıyla Bahauddin'in erdemlerinin ve Bayezid'in akıl almaz huylarının şiirinde somutlaştığına dikkat çeker.

N. Kamilov'un düşüncelerine ek olarak, Hazret-i Eşan Bayazid Bistami'nin dışa dönük, lüks bir yaşam sürmediğini, Bahauddin Nakşibend'in insancıl ve yaşamı seven öğretilerine göre çok aktif bir yaşam tarzı sürdürdüğünü söylemek isteriz. Vaslı'nın kendisi kitabında buna tanıklık ediyor ve pir'in “dışta halktan, ama içten hakikatten yana” olduğunu kabul ediyor:

Azmi tu har shabu ro'z boshad hidoyati xalq,

Dori hamesha dar dil az shavq zikri xoliq (Samarqandiy, 1913:26).

(Senin gece ve gündüz faaliyetin halkın hidayetidir,

Kalbinde hep halığın zikir sesi var).

Mutasavvıf N. Kamilov, “Nazmu's-silsile” eserinin büyük tarihsel önemine dikkat çeker ve özellikle şunları yazar: *“Eserin bizim için önemli bir yönü de silsilenin ilerleyen yüzyıllarda gelişmesi. Yani XVIII-XIX yüzyıllarda Nakşibendiye öğretilerini halk arasında yayan Hoca Muhammed Abid, Muhammed Musahan, Hoca Muhammed Siddık, Mevlana Hüseyin, Mirmuhammed İbrahim gibi şeyhlerin faziletleri vurgulanmakta ve gereğince değerlendirilmektedir. “Nazmu's-silsile” bu zatların biyografileri hakkında bazı bilgiler içermektedir* (Komilov, 2009:240).

Eser yukarıda da belirttiğimiz gibi kendine has bir yapı ve kompozisyona sahiptir. Tarikat zincirinin halkaları olan bazı şeyhlere ayrılmış bölümler 6, 7, 8 kıt'adan oluşurken, ünlü Nakşibendi evliyalarına ayrılmış bölümler çok daha uzun - detaylı anlatım ve bilgi açısından zengindir. Özellikle, eserin Hazret-i Bahauddin Nakşibend'e ayrılan kısmı 16 beytten, Hazret-i Hoca Ahrari Veli'ye ayrılan kısmı 21 beytten, Hazret-i Seyyidin pirleri Cenab-ı Mevlana Mir Muhammad İbrahim hazretlerine ayrılan kısmı ise 14 beytten ibarettir. Bu azize ithaf edilen bölümden sonra, eserin yazılmasındaki asıl amaç, Hazret-i Şeyh Eşan Velihan ve ailenin nurunu Yüce'ye aktarmanın tasviri başlar. Bundan sonra "Medhi Hazre-it Eşan" adlı bir bölüm vardır. Eserde silsile-i şerifin son halkası olarak Hz. Eşan'ın oğlu Hz. Hoca Muhyiddin Han'a ithaf edilen bölüm yer almaktadır. Eserin ana bölümünü oluşturan bu anlatılan bölümlerden sonra eserin kompozisyonunun mükemmelleştirilmesine hizmet eden şiirsel fragmanlar ve resimler yer almaktadır. Özellikle, tüm gizemli ve gizli şeyleri bilen en kutsal olanın dergâh-ı ilahîsine bir dua gönderilir ve buna "münacat" cenab-ı Kuds Alimussir ve'l-hufyat" denir. Bundan sonra Vesli bir hikaye anlatır. Bu olay aynı zamanda Doğu klasik edebiyatının geleneklerine de tekabül etmektedir. Hamse'nin ilk destanlarında müelliflerin pir-müridlerini ve hocalarını anlattıktan sonra konunun muhtevasına ve özüne uygun bir hikâye anlattıkları bilinmektedir. Genelde Doğu edebiyatında bu durum yaygındır ve her sanat eseri olabildiğince hikâyelerle süslenir. Ali Şîr Nevai'nin "Mahbûbü'l-kulûb" adlı eseri ve onun üslubundaki çalışmaları bu prensibi güzel bir şekilde göstermektedir. Seydahmed Vesli de kendine özgü bir biçim ve ideolojik yönü olan eserinde bu gelenekten sapmamaya çalışmıştır. Hikaye, ünlü mutasavvıf Zünnun Mısıri'nin hayatından ibretlik bir olaya odaklanıyor. Şeyh, "denizi ve karayı kendi gözüyle görmek ve hâllerini eşit derecede bilmek" için, "ibretin kendi yüzündeki perdesini açması veya deryanın hâl ve hayretini arttırmak" için, "ibretin avını tuzağa düşürmek" için müridleriyle birlikte bir gemiye biner ve Nil nehrine iner. Derken birdenbire âlemlerin Rabb'inin hikmetiyle önlerine başka bir gemi çıkar. Gösterişli süslerle süslenmiş geminin içinde oturan bir grup insan vardı. Bazıları yeme-içmeyle meşgulken bazıları sarhoş bazıları da aklını kaybetmiştir. Bu hırslı grubun sesleri yeri ve göğü inletiyordu. İki gemi karşılaşınca Zünnun'un müridleri komşu gemideki kargaşadan hoşlanmadılar. Bunun üzerine hiddetlenen müridler, şeyhlere yalvarıp: "Ey müşfik büyüğümüz, bir dua oku, bu fırka denizde boğulsun!" Şeyh iki elini göğsünden dua ederek kaldırdı ve Yüce Allah'a seslendi: "Ey marifeti bol Hakim! Bütün bu cemaati cennete götür. Gafur isminle onları bağışla, çünkü hiç kimse günahattan muaf değildir. O anda rahmet nehri taşı ve Veli'nin duası kabul oldu. Bu insanların her birinin durumu değişti ve hakikat aşkıyla delirdiler. Şairin kıssa anlatmaktaki maksadı, eserinde anlatılan her evliyanın vasfını, yani birçok kimsenin idrak edemediği, bilemeyeceği ve hiçbir olayı anlayamadığı Hakikat hikmetini mahiyet bakış açısıyla hayırlara vesile olabileceğini kavramasıdır. Bu nedenle Zünnun Mısıri'nin nehre yaptığı gezinin amacı "ibretin avını tuzağa düşür"dü. Şeyhin müridleri, önlerine gelen gemi ile içindeki olayı tesadüf olarak anlamışlar ve şeyh, "bu olayda Hakikat'in hangi hikmeti saklıdır?" diye düşünmüştür. Çünkü, Hakk'ın her dakika kalbindeki niyetin farkına vardığını ve deniz yolculuğuna çıkma sebebinin Hak için daha açık olduğunu hissediyordu. Suyun yüzeyinde cereyan eden olay, şeyhin niyetini gerçekleştirmesi için Rabbin gönderdiği bir vesileydi. Zaten, Allahu teala ile hemdem, dost-ı has olan evliya derhal maksadını gerçekleştirebilirdi. Allah'ın yarattığı imkandan yararlanarak bir misal gösterdi ve müridlerinin önünde bir ders verdi. – "misalin yüzündeki perdeyi açtı". Öte yandan deniz de kara da birer canlıdır, onların da Allah katında bir ruhları ve dikkatleri vardır. Şeyh, eylemiyle "nehrin durumunu şaşırttı."

Yazar, bu hikâye aracılığıyla evliyalar ile sıradan erdemli insanlar arasındaki farkı ve onları yücelten niteliklerini göstermek istemiştir. Zira, yazara göre:

Avliyulloh nuri mutlaqand,

Zohiran bo halqu doim bo Haqand.

Yak nazar bo bandai fosiq kunand,

Beshak az nuri nazar oshiq kunand (Samarqandiy, 1913:42).

(*Evliyaullah mutlak nurdur,*

Daim Hakla olup zahirde kişilerin aralarında.

Fasık kişilere bir bakarlarsa,

Şeksiz bir bakış nuruyla onlar (fasıklar) aşıkka dönüşürler).

Zünnun suretinde şair, övdüğü evliyaların tipik bir tasavvurunu oluşturur ve hikâyenin sonunda bu kanaatin yazdığı bütün evliyalar için geçerli olduğunu kabul eder. Hikâyeden sonra “Tahrir Hatimesi, safdil ve zamir pirden du’a umut etmek” adlı bir bölüm yer almaktadır. Müellif, bu eseri pirinden hayır umarak büyük bir samimiyetle yazdığını ve bu samimiyetinden dolayı Muhammed Mustafa’nın nurunun hadis-i şeriflerde belirtildiği gibi, saflık mertebesine ulaşabileceğini söylemektedir.

Yüzyılımızın ortalarına kadar geçen uzun ve yakın geçmişte sanatsal yaratımla uğraşan düşünürlerimizin yaratıcı mirasının ana ideolojik kaynaklarının Kur’an-ı Kerim, Hadis-i Şerif ve tasavvuf öğretileri olduğu bir gerçektir. “Nazmu’s-silsile” eseri, bütün Turan yurdunda, özellikle, Mavereünnehr’de yaşayıp faaliyet gösteren kâmil insanların pirlük-muridlik (üstadlık-şakirtlik) bağları bağlamında tarikatta veraset gelenekleri hususunda geniş ve doğru bilgi verir. Bu açıdan bakıldığında bu eserin dönemin edebî araştırmaları içinde kendine has bir yeri ve konumu olduğunu söyleyebiliriz.

3. Sonuç

Sonuç olarak "Nazmu’s-silsile" kadim ve evrensel bilgimiz olan tasavvuf tarihi hakkında önemli bilgiler veren eşsiz bir eserdir. Zira tarihimizin ayrılmaz bir parçası olan Nakşibendiye şeyhleri başta olmak üzere büyük sufilerin hayatlarının incelenmesi milli değerlerimizin ortaya konulması ve bunların gelecek nesillere aktarılması büyük önem arz etmektedir.

Kaynaklar

Bobur, Z.M. (1966). *Nazm durdonalari*. Toshkent: Sharq.

Komilov, N. (2009). *Tasavvuf*. Toshkent: Movarounnahr-O‘zbekiston.

Navoiy, A. (1991). *Mukammal asarlar to‘plami. 20 tomlik. 8-tom. Xamsa (Farhod va Shirin)*. Toshkent: Fan.

Samarqandiy, V. (1913). *Nazmus-silsile*. Toshkent: G‘ulom Hasan matbaasi.

Samarqandiy, V. (1991). *Imomi A‘zam hayoti haqida qimmatli so‘zlar (Al-Kalom ul-afxam fiy manoqib il-Imom il-A‘zam)*. Nashrga tayyorlovchi Mahmud Umar, Mahmud Hasaniy. Toshkent: Fan.

Valixo‘jayev, B. (1992). *Xoja Ahrari Vali*. Samarqand: Zarafshon.

Yassaviy, A. (1991). *Hikmatlar*. Toshkent: Adabiyot va san‘at.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
 Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.